

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2025, № 5 (11)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2025

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
HISTORICAL RESEARCHES

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобоқулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари номзоди, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлович
тарих фанлари доктори (DSc)
Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби

Сиддиқов Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Козимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Баҳранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳаммадовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эгамбердиева Гузаль Акрамжоновна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university ofUzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Абдукаримова Мадинабону Ирисмухаммад кизи ИСТОРИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СОЮЗОВ РАБОТНИКОВ ПЕЧАТНОГО ДЕЛА	4
2	Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA YUQUMLI KASALLIKLARGA QARSHI KURASH	9
3	Anarbayev Abdulxamidjon Anarbayevich, Oynazarov Xoliyor Gaimnazarovich, Bekmirzayev Islomjon Ibroxim o'g'li G'OVASOY HAVZASI PETROGLIFLARI	15
4	Вайсова Нодирабегим Авазовна ИСТОРИЯ СОГДА И СОГДИЙЦЕВ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА Ю. Ф. БУРЯКОВА	33
5	Begimqulova Laylo Mashrabjonovna TEMURIYLAR DAVLATINING BARQARORLIGIDA MIRONSHOH SULTONNING TUTGAN O'RNI	42
6	Begimqulova Laylo Mashrabjonovna, Yigitaliyeva Shahzoda Shavkatjon qizi XONZODA BEGIM – TEMURIYLAR DAVRINING SIYOSIY FAOL AYOLI	47
7	Egamberdiyeva Turgunoy Ahmadjanovna, Abdunosirova Ozodaxon Botirjon qizi SAROYMULKXONIMNING MADANIY-MA'RIFIY FAOLIYATI	54
8	Israilov Nodir Rahimjonovich AMIR TEMUR VA SULTON BOYAZID MUNOSABATLARI MARI ARUE VOLTER TALQINIDA	60
9	Матхоликов Қахрамонжон Абдукодирович ЎЗБЕКИСТОНДА КИРИШ ТУРИЗМИ ШАКЛЛАНИШНИНГ ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛ	66
10	Муртазаева Рахбар Хамидовна ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ ПРИНЦИП МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ	76
11	Normurodov Dilmurod Raxmatullyevich CHOCHNING ANTIK VA ILK O'RTA ASRLARDAGI IBODAT ME'MORCHILIGI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR	83
12	Oxunjonova Shahodat Yusufjon qizi SAVDO MADANIYATINING TRANSFORMATSIYASI: AN'ANAVIY RASTALARDAN VIRTUAL BOZORLARGACHA (1996 - 2024 YILLAR)	93
13	Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi XX ASR TARIXSHUNOSLIGIDA GENDER TENGLIK TAMOIYILINING ILMIY TALQINI	101

Матхолиқов Қ. А.

«Жахон тарихи» кафедраси доценти, т.ф.н.

Ўзбекистон Миллий университети

kakhramon.matkholikov@gmail.com**ЎЗБЕКИСТОНДА КИРИШ ТУРИЗМИ ШАКЛЛАНИШНИНГ
ТАРИХИЙ ТАҲЛИЛ****АННОТАЦИЯ**

Ушбу мақолада Ўзбекистонда туризм тизимининг шаклланишининг илк босқичлари архив манбаалари асосида таҳлил қилинган. Тадқиқотда совет ҳокимиятининг дастлабки ўн йиллигида амалга оширилган иқтисодий ва маданий сиёсат доирасида туризмнинг пролетар йўналишда вужудга келиши, унинг мафкуравий ва ташкилий хусусиятлари ёритилган. Шу билан бирга, мамлакатда илк туризм ташкилотларининг шаклланиши, туристик базаларнинг ташкил этилиши ва уларнинг фаолияти таҳлил этилган. Мақолада туризмнинг ташкилий тизимидаги мавжуд муаммолар архив ҳужжатлари асосида ўрганилиб тегишли хулосалар чиқарилган.

Калит сўзлар: Туристтик ташкилотлар, туризм марказлари, туристик базалар, экскурсия фаолияти, туризм соҳасида давлат сиёсати, пролетар туризм, совет даври, “мустақил ҳаракатланиш туризми”.

КИРИШ

Бугунги кунда туризм жаҳон иқтисодиётининг энг тез ривожланаётган соҳаларидан бири сифатида давлатлар ўртасидаги маданий, иқтисодий ва ижтимоий ҳамкорликни мустаҳкамлашда муҳим ўрин тутди. Туризм нафақат мамлакат иқтисодиётига валют тушумларини олиб киради, балки миллий маданият, анъаналар ва тарихий меросни жаҳон ҳамжамиятига намоён этиш имконини ҳам яратади.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон учун ҳам туризм соҳаси стратегик аҳамиятга эга йўналиш сифатида қаралади. Мамлакатнинг бой тарихий мероси, маданий ёдгорликлари ва табиий гўзалликлари халқаро туристик майдонда катта салоҳиятга эга. Бугунги кунда туризмни ривожлантириш нафақат иқтисодий манфаат, балки миллий ғурур, маданий дипломатия ва халқаро имиж масаласи сифатида ҳам кўрилади.

Туризмнинг тарихий илдизларини таҳлил қилиш ва Ўзбекистонда бу соҳанинг шаклланиш жараёнларини ёритиш, мамлакат туризм сиёсати эволюциясини англашда муҳим назарий ва амалий асос бўлиб хизмат қилади. Шу сабабли ушбу тадқиқотда Ўзбекистонда туризмнинг вужудга келиши, унинг илк босқичдаги ташкилий хусусиятлари архив манбаалари асосида таҳлил этилган.

ТАДҚИҚОТНИНГ АСОСИЙ НАТИЖАЛАРИ

XX аср бошларида халқаро туризм жумладан кириш туризми ҳозирги замонавий кўринишда тўлиқ шаклланган соҳалардан бири бўлмаган бўлса-да,

жаҳон миқёсидаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ўзгаришлар таъсирида унинг турли шакллари вужудга кела бошлаган эди. Бу даврда туризм асосан маданий-маърифий, илмий-экспедицион, таълимий, соғломлаштирувчи, мафкуравий, тижорат мақсадларида амалга оширилган ва бу давр туризм соҳасидаги турли мақсадлар, йўналишларнинг шакллана бошлаган илк босқичи сифатида баҳоланади.

Дунёдаги энг биринчи туристик ташкилот сифатида эътироф этиладиган ташкилот - Британ Туристтик ассоциацияси (British Association for the Promotion of Social Science) ҳузуридаги Томас Кук агентлиги XIX асрнинг ўрталарида вужудга келган бўлса, Чор Россиясидаги “Россия туристлар жамия” XIX асрнинг охириларидан фаолият юрита бошлади. Адабиётлар кириш туризми 1920-йилларда шаклланиши ва хорижий туристларни қабул қилиш билан турли ташкилотлар: касаба уюшмалари, «Совтур» (1923), Совторгфлотнинг Марказий йўловчи контораси (1924), ВОКС (1925), 1929–1930-йилларда эса ВЦСПСнинг Пролетар талабалар бюроси, ПТЭТ (Пролетар туризм ва экскурсия ташкилоти) (1930-1936 йй) шуғилланганидан далолат беради.

Иттифокда туристик маршрутлар асосан санаотлашган ҳудудлар ва дам олиш масканларини қамраб олган бўлса, 1930 йил ёзидаги Пролетар туризм бошқармасининг Марказий кенгаши Қавказ, Қрим, Украина, Кольский яриморли, Алтай ва Урал билан бир қаторда Марказий Осиё ҳам асосий йўналишлар қаторига киритиш режалаштирилди[1].

Бундан кўриниб турибдики, Марказий Осиё совет туризмнинг муҳим ҳудуди сифатида 1930 йилдан кўрила бошланди. Бунинг сабабларини қуйидагича изоҳлаш мумкин. Биринчидан, уминтақанинг бой тарихий ва маданий меросини совет аҳолисига намойиш этиш, Самарқанд, Бухоро, Хива, Туркистон каби шаҳарларни туризм орқали кенг тарғиб қилиш имконини берарди. Иккинчидан, иқтисодий жиҳатдан туризм саноат ва қишлоқ хўжалиги марказларига одамларни жалб қилиш, ички туризм орқали ҳудудларнинг ривожланишига туртки бериш вазифасини бажарарди. Учинчидан эса, мафкуравий жиҳатдан туризм аҳоли орасида советчилик ғояларини тарқатишнинг қулай воситаси сифатида кўрилди.

1929-30 йиллар куз ва қиш мавсуми учун белгиланган тарғибот ишларининг асосий вазифаларидан бири йирик саноат корхоналаридаги ишчи оммасини қамраб олишдан иборат эди. Жумладан, 1930 йил учун қабул қилинган режаси туризмни тарғиб қилиш ва уни оммавийлаштиришнинг муҳим дастури сифатида ишлаб чиқилган бўлиб, у 9 та асосий йўналишдан иборат эди. Жумладан, тўпламлар тайёрлаш (сув туризми, маҳаллий туризм, альпинизм ва ҳарбий туризмга оид) маршрутли йўлқўрсаткичлар яратиш, брошюралар нашр этиш (методик ва оммабоп-илмий, назарий ва ташкилий, техник ҳамда бадиий-таърифий мазмундаги) плакатлар, фотосуратли альбомлар, варақчалар, шиорлар, бир кунлик махсус газеталар ва харита-қўлланмалар тайёрлаш режалаштирилган[2]. Бу жараёнда туризмни тарғиб қилиш фақат дам олиш ва маданий ҳордиқ олиш воситаси сифатидагина эмас, балки ишчи синф олдида турган умумий сиёсий ва ижтимоий вазифаларга

хизмат қиладиган восита сифатида ҳам талқин қилинди. Мраказ томонидан туризм соҳасида амалга оширилган тадбирлар Ўзбекистонда ҳам амалга оширила бошланди.

1931 йилда Ўзбекистон ПТЭТ фаолияти Совет Иттифоқи миқёсидаги умумий пролетар туризм сиёсатининг бир қисми сифатида шаклланиб, унинг иқтисодий базаси кенг қамровли аъзолик тизими орқали таъминланган. Молиявий режа маълумотлари асосида кўриниб турибдики, ПТЭТнинг Ўзбекистон Совети ўзининг иқтисодий барқарорлигини аъзолик бадаллари, кириш тўловлари, билет сотуви ва экскурсия хизматларидан олинадиган даромадлар ҳисобига таъминлаган.

Марказий кенгашнинг 1930 йилги режасидаги баҳорга қадар Жамият аъзоларини икки баробарга кўпайтириш ни бажариш мақсадида Ўзбекистон ПТЭТ 1931 йилда ташкилотга 15 000 аъзо жалб этиш режалаштирган. Худди шу даврда Бутун иттфоқ бўйича аъзолар сони 716,7 минг кишини ташкил этган[3]. Ўзбекистондаги бу кўрсаткич бутуниттифоқ бўйича олинганда камчиликни ташкил қилганини кўрсатади. Аъзоларни саноат корхоналари, завод ва фабрикалар аъзоларидан иборатлиги ҳамда туризмнинг оммавийлашуви ва ишчи-синфнинг маданий дам олиш ҳуқуқини таъминлаш сиёсати билан боғлиқ инobatга олинса ҳали саноатлашмаган ва инфратузулма мавжуд бўлмаган Ўзбекистон учун катта рақам эди. 1 март ҳолатига кўра 3 600 аъзо мавжуд[4] бўлгани ҳолда, йил охиригача аъзолар сонини беш бараварга кўпайтириш режаси туризмни кенг жамоатчилик ичига олиб кириш мақсадини кўрсатади.

Архив ҳужжатларидан маълум бўладики, Ўзбекистон ПТЭТ даромодларни бир неча турлари мавжуд бўлган. Жумладан, аъзолик бадалларидан олинадиган асосий даромад ҳар бир аъзодан 2 рубль тўлов орқали 30 000 рубль йиғим кутилган. Бу маблағ ташкилотнинг асосий бюджет манбаси ҳисобланиб, унинг мустақил фаолият юритиши учун муҳим аҳамият касб этган. Туризм ташкилотлари учун бу каби аъзолик тўловлари нафақат иқтисодий, балки тарбиявий аҳамиятга ҳам эга бўлиб, фуқароларда уюшқоқлик ва жамоавийлик ҳиссини мустаҳкамлаган. Иккинчи асосий даромад аъзолик билетлари ва низомларидан тушум бўлиб 1900 рубль қилиб режалаштирилган. Учинчиси эса темир йўл чипталари сотувидан тушум бўлиб, имтиёзли чипталар савдоси – туризмни оммавийлаштиришда муҳим восита бўлган. 1900 донга чипта ҳар бири 15 копейкадан ҳисобланиб, 285 рубль тушум келтирилиши назарда тутилган. Бундан ташқари, ташкиллаштирилган гуруҳлар учун билет сотишдан 800 рубль олинган. Бу туризмнинг транспорт тизими билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланганини ва давлатнинг моддий ресурсларини фаол ишлатганини англатади. Шу билан бирга шаҳарлараро экскурсиялардан олинадиган маблағлар мавжуд бўлган бўлиб, СССР миқёсидаги саёҳатлар учун белгиланган 1% чегирмалар орқали 1500 рубль миқдорида даромад кутилган. Бу ерда 2000 киши ўртача 75 рубльдан шаҳарлараро экскурсияларда иштирок этиши инobatга олинган[5]. Бундай қўламдаги ҳаракат туризмнинг иқтисодий айланмаси қанчалик катта

бўлганини кўрсатади. Бу жараён фақат маданий эмас, балки иқтисодий соҳани ҳам ривожлантирган.

Саёҳатчилар асосан Бутуниттифок аҳамиятидаги маршрутлар, мустақил ҳаракатланишга йўналтирилган маршрутлар, ва маҳаллий маршрутлардан иборат бўлган. Бутуниттифок аҳамиятидаги маршрутлар бўйича 2000 киши иштирок этиши режалаштирилган бўлиб, ушбу йўналишлар Марказий Кенгашнинг тасдиғи билан амалга оширилган. Бу тоифадаги маршрутлардан тушган умумий маблағ 58 590 рубльни ташкил этган.

Мустақил ҳаракатланишга йўналтирилган маршрутларда ҳам 2000 киши иштирок этиши режалаштирилган бўлиб, у ишчилар гуруҳлари ва жамоалар томонидан ишлаб чиқилган ва улар иттифок лойиҳаларининг умумий йўналишлари билан қисман мос келган. Бу ҳолат маҳаллий ташаббусларнинг фаоллигидан далолат беради. Бундай маршрутлар гуруҳлари Марказий ёки Республика Кенгашлари томонидан тасдиқланиб, умумий тўловлар асосан Тошкентдаги бош экскурсия базасига йўналтирилган. Умумий тушум 31 360 рубльни ташкил қилган.

Маҳаллий маршрутлар бўйича саёҳатлардан 3000 киши иштирок этилиши режалаштирилган бўлиб, гуруҳлар жойларда ташкил этилган ва расмийлаштирилган. Маҳаллий йўналишлар асосан туман кенгашлари ва Ўзбекистон ПТЭТСовети томонидан тасдиқланган.

Йиғимлар маршрутнинг бошланғич нуқталаридан – Тошкент, Бухоро, Самарқанд ва бошқа шаҳарлардан олинган. Бу йўналишлардан олинган умумий маблағ 58 800 рубльни ташкил этиши режалаштирилган.

Турстларни қабул қилиш ва хизмат кўрсатиш учун албатта туристик базалар ҳам ташкил этилиши керак эди. Шунинг учун режага туристик базалар фаолияти ҳам киритилган бўлиб, 7000 минг экскурсантларнинг 8,5 кунлик ўртача қолиш муддати ва ҳар бир киши учун 2,5 рубль ҳисобидаги хизмат тўловлари орқали 148 750 рубль ялпи тушум олиш режалаштирилган[6]. Бироқ, туристик базаларнинг етишмаслиги, уларни қуриш жараёнидаги қийинчилар туризмни ривожланишига тўсқинлик қилган. Жумладан, 1931 йилдаги ҳисоботларга кўра, Тошкентдаги экскурсия базасини жойлаштириш учун тегишли биноларни топиш муаммоси кескин бўлиб қолган.

Ҳисоботда таъкидланишича, ҳатто белгиланган қатъий чораларга қарамасдан, экскурсия базаси учун мос биноларни олиш имкони бўлмаган, чунки мавжуд хоналар етарли эмас эди. Бу ҳолат ўша даврдаги шаҳар инфратузилмаси, айниқса, тураржой ва маъмурий бинолар танқислигининг яққол кўрсатади.

Шу билан бирга, Тошкент нафақат республика маъмурий маркази, балки бутун республика бўйича экскурсия ва туристик ҳаракатларни мувофиқлаштирувчи асосий логистика маркази сифатида ҳам хизмат қилиши керак эди. Шу сабабли, экскурсия базаси қурилишини кечиктириш умумий республика туризм тизими ривожига салбий таъсир кўрсатиши аниқ эди.

Ҳужжатларда қайд этилишича, базани қуриш ишлари қурилиш материаллари етишмаслиги сабабли жуда секин борган. Мавжуд ҳолатда

ҳатто курилишни бошлаш имкони бўлган тақдирда ҳам марказнинг фойдаланишга топширилиши 1932 йилгача кечиктирилиши кутилган. Аммо вазиятнинг шошиличилиги туфайли, база ташкил этиш масаласини кейинга қолдириш мумкин эмас эди – экскурсия фаолиятининг тўлиқ тўхтаб қолиши хавфи мавжуд бўлган.

Шунинг учун Тошкент ПТЭТ Кенгаши томонидан экскурсия базаси учун хусусий уй сотиб олиш тавсия этилган. Бу таклиф икки асосий мақсадга хизмат қилган. Биринчиси туризм фаолиятини тўхтатиб қўймасдан, вақтинчалик базани ташкил этиш бўлса, иккинчиси нодавлат мулкни давлат секторининг фойдасига ўтказиш орқали моддий базани мустаҳкамлаш эди.

Таклиф этилган уй 40 минг рубль баҳоланган бўлиб, у 80–100 нафар экскурсантни жойлаштириш имконини берган. Бу айниқса, шаҳарга келувчи меҳнат жамоалари, талабалар ва ишчилар учун қўлай шароит яратишни таъминлаган бўлар эди.

1931 йилда Тошкент, Самарқанд ва Эски Бухоро шаҳарларида учта турбазалар тўғридан-тўғри ЎзПТЭТ ўз тасарруфидаги бўлган. Шу билан бирга, Самарқанд турбазаси 1934 йил апрель ойидан бошлаб, Марказий Кенгаш таклифига кўра Самарқанд шаҳар Туризм Кенгаши ихтиёрига топширилган эди. Бироқ, СамПТЭТ томонидан ишлар бесамар, хўжалик назоратисиз юритилгани сабабли, 1935 йил 6 январдан бошлаб база яна ЎзПТЭТ ихтиёрига қайтариб олинган[7].

Мавжуд турбазалар ичида фақат Эски Бухоро базаси иқтисодий жиҳатдан рентабел ҳисобланади. Унинг валовий даромади ҳатто қиш ойларида ҳам ойига тахминан 3000 сўмга етаган. Қолган икки база эса раҳбарликнинг суғлиги ва хўжалик ишларининг яхши йўлга қўйилмагани сабабли зарар билан ишлаган. Шунинг қайд этиш лозимки, агар Эски Бухоро базасида йил давомида инвентар маблағи 2275 сўм 98 тийингача кўпайган бўлса, бошқа базаларда аксинча, пасайиш кузатилган.

Турбазалардан ташқари, ЎзПТЭТ тасарруфида сайёҳлар эҳтиёжлари учун савдо магазини ҳам мавжуд бўлган. Бироқ ОПТЭ томонидан Москвадан товар етказиб бериш рад этилгани сабабли, 1934 йил давомида умумий товар айланмаси фақат 66 733 сўмни ташкил этган. Шунга қарамай, магазин йил якунида 6552 сўм миқдорида соф фойда келтирган. Лекин, агар келгусида товар етказиб бериш йўлга қўйилмаса, бу магазинни ёпишга тўғри келиши қайд этилган. Бошқа турдаги ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш фаолиятлари мавжуд бўлмаган. Йил бошида мавжуд бўлган фотостудия ва соатчилик устахонаси Марказий Кенгаш бригадасининг кўрсатмасига кўра 8 мартдан ёпилган[8].

1935 йилда Фарғонада шаҳрида 20 ўринли янги база ташкил этилиши Ўзбекистонда туризм географияси кенгаётганини, ҳудудий диверсификацияга интилиш борлигини кўрсатади. Бу ўз навбатида, совет даврида республика миқёсида туризм инфратузилмасини шакллантиришнинг илк босқичларидан бири сифатида тарихий аҳамиятга эга.

1930 йилларнинг ўрталарига келганда молиявий танглик ҳолатлари яққол кўнина бошлади. Ҳисобот маълумотларига кўра, 1934 йил 1 январидан 1935

йил 1 январигача бўлган даврда ЎзПТЭТнинг асосий воситалари 4,1 минг сўмга камайган. Бу камайиш асосан захирадаги платкаларнинг сотилиши ҳисобига юз берган. Шу билан бирга, ҳисобдор шахслар бўйича қарздорлик миқдори ўтган йилга нисбатан ошган. 1935 йил 1 январи ҳолатига кўра, 9 нафар ҳисобдор шахснинг умумий қарзи 2541 сўм 29 тийинни ташкил этган.

Асосий қарздорлар сифатида қуйидагилар кўрсатилган:

- Раис ўринбосари Саид Хўжаев – 704 сўм 58 тийин;
- Идора бошқарувчиси Баширова – 546 сўм 33 тийин;
- Самарқанд шўъбаси раисининг ўринбосари Дергунов – 486 сўм 07 тийин (Самарқанд базаси мол-мулки етишмаслиги учун);
- Марказий Кенгаш вакили Бугаева – 279 сўм.

Қолган ҳисобдор шахслар эса кичик ҳажмдаги қарзларга эга бўлган[9]. Ҳисоботда таъкидланишича, бу ҳол молиявий интизомнинг йўқлиги ва хўжалик ҳисобининг самарасиз юритилиши билан боғлиқ. Ҳатто бухгалтерия томонидан доимий равишда интизомни тиклаш учун кураш олиб борилган бўлса-да, раҳбариятнинг розилиги билан ҳисобдор шахслар бир-бирига шахсий эҳтиёжлар учун пул берган ва бу ҳақдаги расписка аванс ҳисоботларига қўшиб топширилган. Шу туфайли бухгалтерия қарзларни маошдан ушлаб қолишга улгурмасидан, янги, янада каттароқ аванслар берилган.

Бундай беқарор ва назоратсиз молиявий тизим натижасида 1616 сўм 06 тийин миқдорида умидсиз қарзлар юзага келган, шундан 1611 сўм 06 тийин зарарга ёзилиб, фақат 1 сўм миқдорида қарз беш нафар дебитор ҳисобига қолдирилган.

Шунингдек, ҳисоботда бир қатор суд қарорлари ва давлат арбитражи бўйича ёзиб ташланган қарзлар қайд этилган. Ушбу қарзларнинг асосий қисми ОСВОД²га 4000 сўм (1934 йил июлида Давлат арбитражи қарори билан ёзилган), “Хлопок” совхозига 750 сўм, “ЦИ Союза Живсовхозов³”га 125 сўм тегишли бўлиб, ушбу қарзлар илгари Марказий Осиё Совети ҳисобидан ЎзПТЭТ балансига ўтган ва уларнинг ундирилиши амалга ошмаган[10].

Бундан ташқари, Халқ комиссарлари кенгаши (ХКК) ошхонасига тегишли 600 сўм ва будка қурилиши учун 300 сўм аванс қарз сифатида қайд этилган. Суд қарорлари бўлишига қарамасдан, маблағ етишмаслиги сабабли улар ҳам ундирилмаган.

²“ОСВОД” (русча: Всероссийское общество спасения на водах— Сувда кутқариш Бутун Россия жамияти) 1928–1930-йилларда Совет Иттифоқи ҳудудида ташкил топган ихтиёрий оммавий жамоат ташкилоти бўлиб, унинг асосий мақсади сув ҳавзаларда инсон ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилишдан иборат эди. Унинг фаолияти сувда фалокатларнинг олдини олиш, аҳолини сузишга ва қутқарув усулларини ўрганишга ўқитиш, қутқарув хизматларига ёрдам кўрсатиш ҳамда сувда тезкор ёрдам бериш ишларини амалга оширишга қаратилган. Ташкилотнинг бош мақсади сувдаги фожиаларни камайтириш, одамлар ҳаётини асраш ва сув маданиятини оммалаштириш бўлган. Кейинчалик “ОСВОД” жамиятлари СССРнинг барча республикаларида, жумладан Ўзбекистонда ҳам фаолият юритиб, сузиш мактаблари, қутқарув пунктлари ва тарғибот ишлари орқали аҳоли ўртасида хавфсизлик маданиятини шакллантиришда катта аҳамият касб этган.

³Иттифок чорвачилик совхозлар марказий илмий институти.

Жами бўйича 7750 сўм 86 тийинлик қарз “умидсиз дебиторлар” сифатида зарарга ёзилган. Шундан 5921 сўм 80 тийин илгари Марказий Осиё Советидан УзПТЭТга 1933 йилда ўтказилган актив ва пассивлар билан боғлиқ. Йил якунларига кўра, умумий зарар 15 704 сўм 54 тийинни ташкил этган. Шунинг 4449 сўм 04 тийини тўғридан-тўғри УзПТЭТ фаолияти билан боғлиқ бўлса, қолган қисми илгари Марказий Осиё кенгаши қарзлари ва уларнинг ёзиб ташланиши ҳисобига тўғри келади.

Ҳисоботда қайд этилган муаммолар – маҳаллий даражадаги раҳбарликнинг сустиги, марказдан молиявий ва товар таъминотининг узилиши, ҳамда хўжалик юритишдаги бесамарлик – ўша даврдаги совет иқтисодий бошқарув тизимининг умумий камчиликларини акс эттиради. Шу билан бирга, Эски Бухоро турбазасининг самарали фаолияти маҳаллий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва туристик эҳтиёжларни тўғри йўналтириш натижаси бўлган.

Ушбу ҳисобот қисми 1930-йиллар ўрталаридаги Ўзбекистондаги пролетар туризм тизимидаги иқтисодий ҳисобот юритиш ва моддий ресурслар тақсимооти билан боғлиқ муаммоларни яққол кўрсатади. Туризм соҳаси расмий жиҳатдан республика туризм кенгашига бўйсунган бўлса-да, амалда молиявий айланмаларнинг катта қисми тўғридан-тўғри маҳаллий ташкилотлар ва меҳнат жамоалари билан тузилган шартномалар орқали амалга оширилган. Бу эса ҳисоботдаги маълумотларнинг тўлиқ акс этмаслигига, молиявий шаффофликнинг йўқлигига олиб келган.

Совет иқтисодий тизимидаги бу ҳолат марказлаштирилган ҳисобот ва режалаштириш тизими билан маҳаллий ташаббуслар ўртасидаги зиддиятни намоён қилади. Туризм соҳасида бу зиддият айниқса кучли бўлган – чунки бир тарафдан, ишчи ва хизматчилар учун арзон дам олиш имконияти яратиш талаб қилинган, иккинчи тарафдан эса, ушбу базаларнинг иқтисодий рентабеллиги ва ҳисобот интизоми ҳам таъминланиши керак эди.

Шунингдек, “мустақил ҳаракатланувчи турист” атамаси бу даврда ишчиларнинг ўз ташаббуси билан ташкил этган сайёҳлик гуруҳлари мавжуд бўлганини кўрсатади. Улар кўп ҳолларда маҳаллий база инфратузилмасидан фақат қисман – яъни ётоқ ва ётоқ жиҳозларидан – фойдаланган, бу эса совет давридаги туризмнинг оммавий, лекин кам хўжаликлаган хусусиятини намоён этади.

Юқорида кўриб чиқилган ҳолатлар фақат Ўзбекистонда эмас балки бутун иттифоқда кузатилаётган ҳолатлар эди. Ҳукумат даражасида туризм ва экскурсия соҳасини қайта ташкил этиш масаласи кўриб чиқилиб, СССР Марказий Ижроия Қўмитаси Президиуми унинг фаолиятини ихтиёрий жамият шаклида давом эттириш мақсадга мувофиқ эмас, деб топди ва 1936 йил 17 апрелдаги қарори билан 20 майгача ОПТЭни тугатишни белгилади. Шу қарорига асосан, ЎзПТЭТ ташкилотини тугатиш учун ҳам махсус ликвидация комиссияси тузилди. Ушбу комиссиянинг таркибига ЎзССР Касаба уюшмалари кенгаши ва Туризм ҳамда Экскурсия бўлими вакиллари киритилди. Комиссияга раҳбар этиб Каширин А.И. (Ўзсовпроф раиси) ҳамда ЎзССР Ёшлар иттифоқи Марказий Қўмитаси (ЦК ВЛКСМ УзССР) вакили

тайинланди. Қарорга мувофиқ, ликвидация комиссиясига жамиятни тугатиш ишларини тўлиқ якунлаш ва унинг молиявий ҳамда ташкилий ҳисоб-китобларини жорий йилнинг 1 июнига қадар тугатиш вазифаси юклатилди[11]. Жамиятнинг бутун мулки ВЦСПС ихтиёрига ўтказилди ва унинг тузилмасида Турист-экскурсия бошқармаси ташкил этилди. Шу билан бирга, оммавий туризм ва спорт-туризм фаолиятини мувофиқлаштириш вазифаси Марказий Ижроия Қўмитаси ҳузуридаги Бутуниттифоқ жисмоний маданият кенгашига юклатилди (1936 йил 21 июндаги МИК ва ХКК қарорига кўра у Бутуниттифоқ жисмоний маданият ва спорт қўмитасига айлантирилди). Шу пайтдан альпинизм туризмдан алоҳида йўналиш сифатида ажратилди.

Туризм тарихи бўйича адабиётларда ОПТЭ тугатилишига турлича сабаблар кўрсатилади. Совет тадқиқотчилари одатда 1936 йилга келиб жамиятнинг амалдаги фаолиятида жиддий камчиликлар тўпланиб қолганини, бу эса туризм ва экскурсия соҳасини ривожлантиришни тўхтатиб қўйганини таъкидлайдилар. Хусусан, меҳнаткашларнинг туризм ва экскурсияга бўлган эҳтиёжлари билан ОПТЭнинг имкониятлари ўртасида кескин тафовут пайдо бўлгани, жамият ўсиб бораётган саёҳатлар ҳажмини таъминлай олмагани танқид қилинган.

Бироқ қайта қуриш ва постсовет давридаги тадқиқотларда эса ОПТЭ тугатилиши мамлакатда сиёсий муҳитнинг кескин ўзгариши билан боғланади. Кўпчилик муаллифларнинг фикрича, 1936 йилга келиб мамлакатда маъмурий-бюроқрозлик тизими тўлиқ шаклланган эди ва бу тизим раҳбарлари ихтиёрий жамиятларга шубҳа билан қарар эдилар[12]. Чунки бундай ташкилотлар оммани фаоллаштирар, юз минглаб фуқароларни бирлаштирар эди. Шу сабабдан ОПТЭнинг йўқ қилиниши Сталин даврида шаклланган «тоталитар бошқарув тизими»нинг бир қисми сифатида баҳоланади. Яъни, давлат учун оммавий ва мустақил ижтимоий ташкилотлар мавжудлиги номақбул эди, чунки бу давлат назоратини қийинлаштирарди. ОПТЭ тугатилиши орқали давлат туризм соҳасини тўлиқ ўз қўлига олишни осонлаштирди.

ХУЛОСА

Ўзбекистонда туризмнинг шаклланиши совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида амалга оширилган иқтисодий ва маданий сиёсат билан чамбарчас боғлиқ бўлган. Туризмнинг пролетар йўналишдаги дастлабки кўринишлари аҳолининг дам олиши, жисмоний тарбия ва маданий савиясини оширишга хизмат қилган. Шу жараёнда республикада илк туристик ташкилотлар, экскурсия бюролари ва базалар фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, улар орқали туризмнинг ташкилий тизими вужудга кела бошлаган.

Архив манбаалари шуни кўрсатадики, 1930-йиллардаги пролетар туризми нафақат аҳолининг фаол дам олишини таъминлаш, балки совет мафкурасини тарғиб қилиш, ватанпарварлик ва жамоавийлик руҳини мустаҳкамлаш воситаси сифатида ҳам хизмат қилган. Шу билан бирга, ташкилотчиликдаги

камчиликлар, моддий базанинг етарли эмаслиги ва малака етишмовчилиги туризмнинг ривожига муайян тўсиқ бўлган.

Умуман олганда, Ўзбекистонда туризмнинг илк босқичлари тарихий жиҳатдан жуда муҳим тажриба бўлиб, у кейинчалик мамлакатда туризм тизимини шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилди.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати

1. Юрчикова Е.В. «Туризм в СССР в конце 1920-х - начале 1930-х годов: организационные и пропагандистские аспекты движения». Дисс.к.и.н. М.: 2006.ст 62.
2. Юрчикова Е.В. «Туризм в СССР в конце 1920-х - начале 1930-х годов: организационные и пропагандистские аспекты движения». Дисс.к.и.н. М.: 2006.ст 64
3. Юрчикова Е.В. «Туризм в СССР в конце 1920-х - начале 1930-х годов: организационные и пропагандистские аспекты движения». Дисс.к.и.н.М.:2006.ст 81.
4. ЎзМА 837 фонд, 9 рўйхат, 667 йиғмажилд, 34 varaқ.
5. ЎзМА 837 фонд, 9 рўйхат, 667 йиғмажилд, 34 varaқ.
6. ЎзМА 837 фонд, 9 рўйхат, 667 йиғмажилд, 34 varaқ.
7. ЎзМА, 837 фонд, 9 рўйхат, 667 йиғмажилд, 36 varaқ.
8. ЎзРМА, 837 фонд, 23 рўйхат, 27 йиғмажилд, 21 varaқ.
9. ЎзРМА, 837 фонд, 23 рўйхат, 27 йиғмажилд, 21 varaқ.
10. ЎзРМА, 837 фонд, 23 рўйхат, 27 йиғмажилд, 22 varaқ.
11. ЎзРМА, 837 фонд, 23 рўйхат, 8 йиғмажилд, 73 varaқ.
12. Юрчикова Е.В. «Туризм в СССР в конце 1920-х - начале 1930-х годов: организационные и пропагандистские аспекты движения». Дисс.к.и.н.М.:2006.ст 99-100

Matkholikov K. A.

PhD., associate professor at the department of «World history»

National university of Uzbekistan

kakhramon.matkholikov@gmail.com

HISTORICAL ANALYSIS OF THE FORMATION OF INBOUND TOURISM IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article analyzes the early stages of the formation of the tourism system in Uzbekistan based on archival sources. The study examines the emergence of tourism in a proletarian direction within the framework of the economic and cultural policies implemented during the first decade of Soviet rule, highlighting its ideological and organizational features. Furthermore, the article explores the establishment of the first tourism organizations in the country, the creation of tourist bases, and their activities. The organizational structure of tourism and its

existing problems are studied on the basis of archival documents, leading to relevant conclusions.

Keywords: tourist organizations, tourism centers, tourist bases, excursion activities, state policy in the field of tourism, proletarian tourism, Soviet period, “independent movement tourism”.

Матхоликов К. А.

к.и.н., доцент кафедры «Всемирная история»

Национальный Университет Узбекистана

kakhramon.matkholikov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе архивных источников проанализированы первые этапы формирования системы туризма в Узбекистане. В исследовании освещено возникновение туризма в пролетарской форме в контексте экономической и культурной политики первых десяти лет советской власти, а также раскрыты его идеологические и организационные особенности. Кроме того, рассмотрены процессы становления первых туристских организаций в стране, создания туристских баз и особенности их деятельности. В статье на основе архивных документов изучены существующие проблемы организационной структуры туризма и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: туристские организации, туристские центры, туристские базы, экскурсионная деятельность, государственная политика в сфере туризма, пролетарский туризм, советский период, «самодетельный туризм».